

*Вечірко О. Л.,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та зарубіжної літератури
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка*

ХУДОЖНЯ КОНЦЕПЦІЯ СВІТУ І ЛЮДИНИ В АНГЛІЙСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ ХІХ СТОЛІТТЯ (НА МАТЕРІАЛІ ПОЕМИ ДЖ. Г. БАЙРОНА «ПАЛОМНИЦТВО ЧАЙЛЬДА ГАРОЛЬДА» ТА РОМАНУ О. С. ПУШКІНА «ЄВГЕНІЙ ОНЄГІН»)

Анотація. У статті розглянуто концепт «зайвої» людини – феномена європейського життя ХІХ століття та досліджено морально-психологічні доміанти характеру героя цього типу на прикладі поеми Дж. Г. Байрона «Паломництво Чайльда Гарольда» та роману О.С. Пушкіна «Євгеній Онєгін».

Ключові слова: «зайва» людина, типологія характерів, байронічний герой, мотив світової скорботи.

Постановка проблеми. Концепція людини і світу на кожному історичному етапі набуває своїх специфічних рис, письменники прагнуть сфокусувати в художньому образі суспільні тенденції. Так, у літературі ХІХ століття з'являється нова типологія героїв: «маленька», «зайва», «нова» людина. Проблема «зайвої» людини охоплює всю світову літературу: від Шекспіра (трагедія «Гамлет») до цілої галереї образів у літературі ХІХ століття – Чайльд Гарольд, Є. Онєгін, Г. Печорін. Відомо, що духовною хворобою цього часу стає суспільний песимізм. Герої багатьох романтичних творів несуть у собі настрої зневіри, тривоги, світової скорботи. Письменники-романтики намагалися зрозуміти суперечливу сутність людини, розгадати таємницю буття.

Актуальність дослідження зумовлена потребою вивчення типології й еволюції художнього образу «зайвої» людини, що формується у національних культурах ХІХ століття, визначенням спільних і відмінних рис його художньої реалізації. Сформований майже два століття тому в англійській літературі тип «зайвої» людини залишається актуальним і до сьогодні, оскільки байронічні ремінісценції (розчарованість, розгубленість, зневіра) визначають особливості характеротворення героїв літератури і ХХ, і ХХІ століть. Реалії сьогодення засвідчують, що кількість таких людей у суспільстві значно збільшилось, оскільки на тлі сучасних процесів глобалізації особистість не відчуває власної значущості, обраності, неповторності. Предметом дослідження є морально-психологічні доміанти, які об'єднують літературні характери людей, котрі відчувають свою непотрібність у суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Типологія образу «зайвої» людини у літературі ХІХ століття зумовлена мистецьким напрямом свого часу, його естетичними принципами конструювання образу героя, однак типологізація залежить від життєвих цінностей цілей і переконань автора, його світосприйняття та естетичних смаків.

Саме у творчості відомого англійського письменника Дж. Г. Байрона сформувався особливий тип героя (байро-

нічний), який став родоначальником багатьох романтичних характерів. Образ Чайльда Гарольда не зводиться до буквального портрета конкретної особистості, через образ цього персонажа письменник узагальнює умонастрої, мрії і розчарування цілого покоління. Розрив із суспільством – типова риса такого характеру, його вирізняє конфлікт особистості із середовищем (навіть більше – із світом), що підкреслює перевагу героя над іншими людьми, та самотність, яку він обирає свідомо і за що світ, до якого він ставиться із презирством, його засуджує. Так, науковець А. Тавріна, досліджуючи концепцію характеру байронічного героя, основними його рисами визначає «незалежність, індивідуалізм, егоїзм, розчарованість, самотність, страждання, пристрасність, свідому ізольованість від соціуму, бунт» [5, с. 83]. Тобто це традиційні риси, які визначають характерологічну парадигму «зайвої» людини. Критик А. Горбачев, вивчаючи концепт «зайвої» людини, наголошує, що цей термін акцентує увагу на трагізмі існування філософа у соціумі, емоційний стан якого передається формулою «горе з розуму»... Бути зайвим на практиці означає не стільки привілеї духовного лідерства, скільки тотальне нерозуміння» [2, с. 348–349]. Н. Ільченко, досліджуючи формування образів такого типу, наголошує, що дехто з письменників пов'язує трагізм існування героя з неможливістю знайти своє щастя у коханні, адже «втрачена віра в кохання руйнує надії на відродження до життя» [3].

Отже, герой відомого англійського романтика Чайльд Гарольд – самотній, він відчуває «світову» скорботу, загальну невлаштованість людства, його душа протестує проти неволі, духовної убогості. Зауважимо, що основні риси персонажа розкриваються уже в експозиції твору:

Жил в Альбионе юноша. Свой век
Он посвящал лиш развлеченьям праздным,
В безумной жажде радостей и нег
Распутством не гнушаясь безобразным,
Душою предан низменным соблазнам,
Но чужд равно и чести и стыду,
Он в мире возлюбил многообразном
Увы! Лишь кратких связей череду
Да собутыльников веселую орду [1, с. 155].

Герой нехтує суспільними нормами і моральними заборонами. Дійсність втрачає для нього привабливість внаслідок «перенасиченості», власна Батьківщина стає для нього в'язницею:

Но вдруг, в расцвете жизненного мая,
Заговорило пресыщенье в нем,
Болезнь ума и сердца роковая,
И показалось мерзким все кругом:

Тюрьмою – родина, могилою – отчий дом [1, с. 156].

У стані повної душевної спустошеності Чайльд Гарольд іде у вигнання, шукаючи свободи. Мотив подорожі є традиційним у романтичному творі. Мандрівка, яку здійснює герой, це не з цікавості чи пошуку нових вражень, сам автор визначає її як «паломництво». Цей художній прийом дозволяє Дж. Г. Байрону змалювати у творі систему буття багатьох європейських народів. Споглядання інших культур та цінностей, розмірковування про вплив особистості на історію, осмислення трагічних протиріч нового часу стали предметом художнього дослідження англійського романтика. Дж. Г. Байрона хвилюють причини суспільних вад, національного занепаду, він замислюється над суперечностями і загадковістю історичного процесу. Концепт свободи, окреслений англійським митцем, відіграє важливу роль у зображенні характеру «зайвої» людини. Автор, стверджуючи свободу особистості та волі як головні засади людського існування, відстоює свободу європейських народів загалом, право на національно-визвольну боротьбу: «О Греция! Восстань же на борьбу! Раб должен сам добыть себе свободу» [1, с. 207]. Будь-яке явище сьогодення сприймається героєм крізь призму історії: боротьба іспанського народу проти Наполеона примушує згадати про Реконкісту, залежність греків від Туреччини – про минулу велич античної Греції тощо. Висловлювання Чайльда Гарольда надихають і кличуть до оновлення життя, героїчних подвигів. До речі, художня інтерпретація образу Наполеона як символу тиранії у Дж. Г. Байрона є суперечливою:

«Державный пленник, бравший в плен державы,
Уже ничтожный, потерявший трон.

Ты мир пугаешь злом прежней славы...

Сверхчеловек, то низок, то велик,

Беглец, герой, смиритель усмиранный,

Шагавший вверх по головам владык,

Шагавший императорские троны» [1, с. 224–225].

Отже, дух непримиренності, пошуку, право на внутрішню індивідуальну свободу, велич боротьби проти рабства та тиранії є концептуальними характеристиками «зайвої» людини у Дж. Г. Байрона.

У російській літературі генеза моральної і світоглядної природи «зайвої» людини полягає у тому, що імпульс для свого майбутнього розвитку письменники шукають у європейській культурі:

«Недуг, которого причину

Давно бы отыскать пора,

Подобный английскому *сплину*,

Короче: русская *хандра*...» [4, с. 44].

У російській критиці термін «зайва» людина в науковий обіг увійшов після публікації 1850 року повісті І. С. Тургенєва «Щоденник зайвої людини». Літературно-критичні інтерпретації головного героя цього твору дали можливість «узгалити» цілий ряд персонажів як соціально-психологічний тип, якому властиве відчуження від прийнятої суспільної, культурно-історичної, морально-психологічної норми, інтелектуальний снобізм, духовна спустошеність, і, як наслідок, скептицизм сприйняття навколишнього світу, розлад розуму і серця» [6, с. 84].

На початку роману «Євгеній Онегін» О. Пушкін визначає суспільні причини, що вплинули на формування характеру головного героя: «вільний» дворянин, не обтяжений службою, вів сутнє, безтурботне, насичене розвагами та любовними романами життя «забав и роскоши дитя» [4, с. 43]. Виховання Онегіна поверхове («мы все учились понемногу Чему-нибудь и какнибудь» [4, с. 26]) і відірване від національного культурного коріння («сперва Madame за ним ходила, Потом Monsieur ее сменил» [4, с. 25]). Способом життя, побутом він зобов'язаний Європі «как dandy лондонський одет – И наконец увидел свет. Он по-французски совершенно Мог изъясняться и писал...» [4, с. 26]. Кохання в його житті перетворюється на справжню науку: «Чем меньше женщину мы любим, Тем легче нравимся мы ей» [4, с. 104]. Євгеній блискуче оволодів цим мистецтвом: «Как рано стал он лицемерить, Таить надежду, ревновать, Разуверять, заставит верить, Казаться мрачным, изнывать» [4, с. 29]. Такий спосіб життя у столиці формує яскраву байронічну складову в характері Онегіна – нудьгу і тугу: «Хандра ждала его на страже, И бегала за ним она, Как тень...» [4, с. 51], але сум героя виступає як позитивна якість, оскільки Євгенію набридає вульгарне середовище аристократичного світу, його розчарованість – перший крок на шляху до ідеалу. Автор відправляє свого героя у село, де Онегін зумів відмовитися від стереотипів світської поведінки. У селі, де «сумував Євгеній», на нього чекало два випробування – випробування любов'ю і дружбою. У стосунках із Тетяною герой проявив холодно-кровне благородство, даючи їй пораду у відповідь на її щире визнання у коханні: «Учитесь властвовать собой» [4, с. 108]. Більш драматичним було для нього випробування дружбою, яке герой не витримав, бо на заваді дуелі із Ленським стала суспільна думка:

«И вот общественное мнение!

Пружина чести, наш кумир!

И вот на чем вертится мир!» [4, с. 155].

У пригніченому стані Онегін залишає село і починає мандри Росією. Ці подорожі дають можливість повніше поглянути на життя, переоцінити себе, зрозуміти, наскільки безплідно і багато витратив він часу і сил для порожніх мирських утіх.

Отже, визначаючи особливості характеру «зайвої» людини в російській літературі, варто зазначити, що автор зосереджується на детальному аналізі формування внутрішнього світу свого персонажа. Еволюція світосприйняття пушкінського героя стала наслідком як зовнішніх впливів, так і внутрішніх процесів: Онегін утікає не тільки від світу, а й від самого себе. Цей образ полишений життєвої енергії, суспільних прагнень і публіцистичної риторики, у нього немає бажання служити Батьківщині, народу, людству, особливості його характеротворення пов'язані з особистим життям, де він не знаходить щастя.

Порівнюючи концепт «зайвої» людини в поемі Байрона «Паломництво Чайльда Гарольда» та романі О. Пушкіна «Євгеній Онегін», ми дійшли **висновку**, що спільною для обох творів є вихідна ситуація: молода людина, яка щойно вступає в життя з властивою філософією дендизму. Цій особистості притаманна незалежність, перевага розуму над почуттям, повна свобода від будь-яких обов'язків: соціальних, сімейних, людських. Характерологічна парадигма двох персонажів на початку твору майже нічим не різниться, герої з презирством ставляться і нехтують суспільними нормами і моральними заборонами, обидва вони переконані, що їх позбавляє свободи суспільство.

Конфліктуючи з оточенням (часто без зброї у руках), Чайльд Гарольд і Євгеній Онегін стають самотніми і байдужими, їх бунт драматичний, оскільки спрямований проти самих себе. Для молодих людей дійсність утрачає привабливість унаслідок перенасиченості, у пригніченому психологічному стані герої відправляються у подорож, яка сприймається ними як шлях до гармонії з навколишнім світом. Чайльд Гарольд мандрує Європою, Онегін – Росією. Поневіряння «москвича в Гарольдовому плащі» [4, с. 186] дають йому можливість ширше поглянути на життя і на себе, його пасивність, егоїстичність, цинізм посилює трагізм життєвої долі. Розчарування англійського героя мало залежить від особистих мотивів, стверджуючи свободу індивіда та волю як головні засади існування, Чайльд Гарольд відчуває скорботу всього світу, загальну невлаштованість людства, його заклики надихають, він прагне оновлення життя.

Як бачимо, змістове наповнення образу «зайвої» людини по-філософськи універсальне, вона не втрачає актуальності, оскільки у всі часи і віки людина прагне знайти себе і пояснити своє життєве призначення, зрозуміти свою місію. Окреслені нами спільні і відмінні риси головних героїв поеми «Паломництво Чайльда Гарольда» Дж. Г. Байрона і роману «Євгеній Онегін» О. Пушкіна – це тільки штрихи до серйозної системної розвідки про специфіку образу «зайвої» людини у світовій літературі.

Література:

1. Байрон Дж.Г. Избранные произведения. В 2-х т. / Дж.Г. Байрон. Москва: Художественная литература, 1987. Т.1. Стихотворения; Поэмы и трагедии; Публицистика; Дневник 1816 г. 766 с.
2. Горбачев А.Ю. Концепт «лишнего» человека: русские и восточные версти/ А. Ю. Горбачев // Збірник наукових артыкула У ІІІ Міжнароднай науковай канферэнцыі «Славянскія літаратуры у кантэксте сусветнай». Минск. 2010. С. 347–351.
3. Ильченко Н.М. Байронический герой и особенности формирования образов «лишнего человека» и «русского скитальца» в отечественной литературе. *Вестник Минского университета*. 2014. № 2. URL: <http://vestnik.mininuniver.ru/jour/article/view/470/446>

4. Пушкин А.С. Евгений Онегин [Текст]: роман в стихах. Москва: Художественная литература, 1981. 255 с.
5. Таврина А.М. Образ байронического героя в русской романтической повести 30-х годов XIX века. *Ученые записки Петрозаводского государственного университета*. 2013. май № 3. С. 82–85.
6. Щербакова Н.И. «Лишний человек» как парадигма отечественного самосознания XIX века. *Вестник КСЭИ. Экономика. Право. Печать*. 2012. № 3–4 (55–56). С. 84–90.

Вечирко О. Л. Художественная концепция мира и человека в английской и русской литературе XIX столетия (на материале поэмы Дж. Г. Байрона «Паломничество Чайльда Гарольда» и романа А. С. Пушкина «Евгений Онегин»)

Аннотация. В статье рассмотрен концепт «лишнего» человека – феномена европейской жизни XIX столетия, исследованы морально-психологические доминанты характера героя данного типа на примере поэм Дж.Г. Байрона «Паломничество Чайльда Гарольда» и романа А.С. Пушкина «Евгений Онегин».

Ключевые слова: «лишний» человек, типология характера, байронический герой, мотив мировой скорби.

Vechirko O. Artistic concept of the world and a man in English and Russian literature of the 19th century (based on the poem “Childe Harold’s Pilgrimage” by G. G. Byron and the novel “Eugene Onegin” by A. S. Pushkin)

Summary. The article is concerned with the “superfluous” man as the phenomenon of life in the 19th century Europe. The moral and psychological dominants of a character in the main character of this type are examined through the example of Byron’s Childe Harold’s Pilgrimage, Pushkin’s Eugene Onegin.

Key words: “superfluous” man, typology of characters, Byronic hero, theme of Weltschmerz.